

## СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на Мартина Стоилова Минева

„Витгенщайн и проблематизирането на философията. Граници и перспективи“

от доц. д-р Росен Люцканов, секция „Логически системи и модели“, ИИОЗ-БАН

Представеният за присъждане на образователно-научната степен „доктор“ по професионално направление 2.3 (философия) труд е с обем 204 страници и включва увод, пет глави, заключение и подробна библиография. Първа глава третира „кардиналния проблем на философията“, произтичащ от набелязаното в *Трактата* противопоставяне между „казано“ и „показано“. Втора глава представя един от опитите за преодоляване на този проблем чрез неговото „лингвизиране“ – теорията на Карнап за „формалния начин на говорене“. Трета глава оглежда същия този кардинален проблем в късната философия на Витгенщайн от „Философски изследвания“. Четвърта глава разглежда проекциите на различните подходи в *Трактата* и *Изследванията* по отношение на логическата теория, мотивирайки по този начин противопоставянето на формалната логика на нейното друго, което може да бъде именувано по различни начини – неформална логика (Райл), логика на обикновения език (Стросън), или ендогенна логика на практиките (при етнометодолозите). Последната, пета глава, е посветена на последиците от формирането на „поствитгенщайнианска чувствителност“ в социалните науки и експлицира понятието за езикови игри на легитимация. Разработването на темата демонстрира добро ниво на усвояване на концепциите на Витгенщайн, основаващо се на познаване не само на основните му трудове, а също на писма и ръкописи, запознатост с релевантните спрямо темата на дисертацията идеи на редица други философи и социални учени, внимание към езика, уместно използване на коментарната литература (преди всичко на по-стари, класически вече текстове) и изключителна (дори прекалено добра) запознатост с локалните, специфично български подходи към мисленето на Витгенщайн (какво имам предвид под „прекалено добра“ ще стане ясно по-долу).

Темата на дисертационния труд е метафилософска – той третира въпроса за „границите“ и „перспективите“ на философията, движейки се в концептуалния фарватер на философията на Витгенщайн. През последния половин век се трупат огромно количество текстове, посветени на този въпрос, но Минева предлага свой собствен подход, чиято оригиналност личи основно в последния, трети параграф на пет глава. Според дисертантката, *расе* Витгенщайн, задача на философията би могло да бъде да изказва границите на езика, а не само да ги показва, поради което се оказва необходимо да бъдат специфицирани условията, при които това е възможно (с. 11). Тъкмо с това според мен е свързан най-същественният приносен момент в текста. Нови и евристични са направените „основни разграничения“ в полето на „езиковите игри на легитимация“ – между такива игри, които легитимират (самолегитимират, делегитимират) самите играчи и такива игри, които легитимират правила (или, със самото това, нови игри). Според Минева, „можем да мислим философските игри като езикови игри на легитимация например като състоящи се в легитимирането на нов ход ..., който не участва като ход в други езикови игри, а участва имплицитно – правят се изказвания чрез него“ (с. 179-180). Струва ми се, че подобен мисловен ход си струва да бъде проигран в повече детайли, в различни

контексти и чрез конкретни емпирични или въображаеми примери (техниката на мисловния експеримент, която Витгенщайн упорито и усърдно използва, е приложена доста пестеливо в рамките на дисертационния труд, основно по повод на литературни и исторически примери).

Преди да завърша, бих искал да отбележа няколко дребни пропуска, неясноти и неточности, които според мен си струва да бъдат обсъдени допълнително. Нито един от тях според мен не поставя под съмнение явните достойнства на текста и затова посочването им има пред очи единствено възможността за публикуването му като монография (разбира се, поради бластития терен, на който протичат философските битки, критиката на един философ към друг философ никога не може да бъде по-силна от обичайното „аз бих казал това иначе“).

1. Според Минева, която се позовава на пропозиция 4.0031 в *Трактата*, идеята на Витгенщайн, че „философията е възможна единствено като критика на езика“ следва да се разглежда като „методологическа новост“ (с. 24). По повод на това бих се присъединил към онези автори, които твърдят, че това е силно преувеличено. Според Яник и Тулмин например, „към 1900 г., взаимно свързаните проблеми на езиковата комуникация, автентичността и символните форми на изразяване са поставени успоредно във всички основни сфери на мисленето и изкуството – от Краус и Шьонберг, Лоос, а също Хофманшал, Рилке и Музил. Със самото това е подготвена почвата за философска критика на езика, изложена в пределно общ план“ (Janik and Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*. New York: Simon and Schuster, 1973, p. 119). В този смисъл, самият Витгенщайн неоснователно омаловажава приноса на своите предшественици и особена на Маутнер, който вече е приравнил философията на *Sprachkritik*.

2. Терминологичното разграничение между *sinnlos* и *unsinnig* в бележка 16 (с. 26-27) е изключително полезно и важно, а преводът на втория термин като „несмислен“ е добро попадение, но не смятам, че най-съдържателният възможен извод от него е, че „[ф]илософските пропозиции са несмислени (*unsinnig*), защото не са биполярни като емпиричните, но не са и винаги истинни като логическите ... нито винаги неистинни“ (с. 27). Употребите на двата термина са ясно разграничени на много места, например в статията за Витгенщайн на Анат Билецки в Станфордската енциклопедия. Според него безсмислените (*sinnlos*) пропозиции не са биполярни (такива са тези на логиката), а несмислените (*unsinnig*) не са *граматични* (разбира се, такива са пропозициите на философията).

3. Следвайки Александър Кънев, Минева уместно констатира проблематичността на идеята за „свободно от теория граматическо описание“. Според мен обаче, за въпросната проблематичност не може да се каже, че „засяга пряко концепцията на Витгенщайн“ (с. 81), тъй като самите езикови игри са *идеализиращ* теоретичен конструкт, опосредстващ теоретичното реконструиране на смисъла на езиковите изрази чрез мисловни експерименти и в този смисъл въпросната идея едва ли може да се припише пряко на Витгенщайн.

4. Според Минева, „[т]емата за преходния период между „ранно“ и „късно“ разбиране за значението при Витгенщайн заслужава отделно задълбочено и внимателно критическо изследване, което излиза извън целите на настоящата работа“ (с. 112). В този смисъл остава неясно поради какви причини тя решава да възпроизведе традиционната двустъпкова схема (първо, *Трактатът срещу Изследванията*, а после *Трактатът на фона на Изследванията*), която смело прескача средния период. Произведенията от средата на 30-те години (и преди всичко TS 213, или “The Big Typescript”) представляват свързващото звено между *Трактата* и

*Изследванията* и според мен те не могат да бъдат разбрани правилно извън рамките на осигурения от това свързващо звено компаративен контекст. Наистина, ако ни интересуват философските схващания на Витгенщайн за *философията*, едва ли имаме правото да отвърнем очи тъкмо от параграфи 86-93 на TS 213, които носят общото заглавие „Philosophie” (разбира се, всеки има правото сам да ограничи своите изследователски задачи, но все пак някои самоналожени ограничения са по-защитими от други).

5. По повод на набелязания в интерпретацията на Крипке скептицизъм относно следването на правила и неговия собствен пример с двете различаващи се аритметични операции („плюс” и „кюс”), Минева споменава, че „[п]ървоначалната нагласа на даден човек, би го подтикнала към навика да събере числата по вече *установения* начин и да каже, че отговорът е 125” (с. 96). Според мен тази забележка е напълно ортогонална на идеята на Крипке (и Витгенщайн) – въпросът е тъкмо в това, кой е „установеният начин” на събиране (и дори дали има такъв), съответно как той може да бъде детерминиран в процеса на обучение или да бъде изведен от наблюдаването на резултатите на практическото му приложение.

6. Според Минева, „въпросът за условията, при които е възможно да се мисли проблемът за това как показаното в останалите езикови игри може да бъде изказвано в други, е свързан с обсъдения в глава трета тезис за несъизмеримостта между различните езикови игри и техните практически светове” (с. 164). Според мен това е само половината от всичко, което следва да бъде казано в тази връзка. Наистина, от една страна, ако в една езикова игра можем да изкажем нещо, което само бива показано в друга, то двете следва да се разглеждат като несъизмерими. От друга страна обаче, е нужно и едната езикова игра *да се отнася* до другата. Според мен, от текста на дисертацията не става докрай ясно какви са условията за възможност две *различни* езикови игри да се съотнасят по такъв начин. Освен това (макар и само на едно място в текста) е използвано понятието „езикови метаигри” (с. 172). Това ни кара да се запитаме: означава ли това, че отношението между обичайните езикови игри и изказващите техните граници философски игри с езика е аналогично на отношението между обектен и метаязык? Ако отговорът на този въпрос е утвърдителен, то критиката срещу Карнаповото „лингвизиране” на проблема за казаното и показаното сякаш губи своята убедителност.

7. На стр. 170, в рамките на излагането на идеите на Лиотар относно процеса на легитимация, се казва, че границите на езиковите игри се стабилизират, едва когато „престанат да бъдат залог в играта”. Това според мен внася известно диалектическо напрежение във всеки опит да се отговори смислено на въпроса „къде философията има легитимиращи функции” (с. 194). Наистина, за да имаме основания да играем метаязикови игри на легитимация е необходимо границите на тяхната „прицелна” езикова практика да са се превърнали в залог (в самата нея). Сякаш това имплицира обаче, че предпоставките за осъществяване на езикови метаигри са несъвместими с очакваните резултати от тях, което пък напълно се съгласува с твърденията на Витгенщайн, че истинското решение на всеки философски въпрос изличава видимостта на онзи проблем, който от самото начало ни е накарал да го поставим.

8. На стр. 175 в текста се казва, че „изказвания[та] на математиците за реалността и обективността на математическите факти не се отнасят до самите математически факти, а до онова, чрез което математиците мислят тези факти – т.е. идеализациите, чрез които мислят реалността и обективността, в своята практика”. Напълно бих се съгласил с това твърдение, но

само при условие, че бъде елиминирано абсолютното противопоставяне между „математически факти“ и „математически идеализации“. Всъщност, бих казал, че двете понятия реферират едно и също – фактите на математиката са нейните идеализации, това, което тя е произвела теоретично (което ни връща към първоначалния смисъл на латинското *factum*).

9. На стр. 187 в текста се констатира, че „Витгенщайн не дава обяснение за това как се случва изменението на вече действащи правила в хода на самата езикова игра или как възникват нови правила“. Следва ли да приемем това като критика? Преди да си отговорим на този въпрос, би следвало да се запитаме как би изглеждало едно такова обяснение? Може ли то да бъде друго, освен позоваващо се на *правила за промяна на правилата*, или за въвеждане на нови правила? Ако отговорът е не (а той едва ли може да бъде друг), бихме ли искали наистина да получим такъв тип обяснение, след като една от устойчивите цели на Витгенщайновото мисловно наследство е тъкмо да елиминира мета-ниво на обяснение?

10. Според мен на много места духът на изводите, до които достига Минева, е трудно да бъде съвместен с използването на редица злополучни мисловни конструкти, заимствани от Деян Деянов (това беше повод да констатирам по-горе „прекалено добро“ познаване на българските дебати около Витгенщайн) – разграничението между собствен и наложен логически тип (с. 34), производната теория за подменянето на логическата форма в хода на нейното експлициране (с. 52), съответно, допускането на „възможността да се признае на практиката логика, която е различна от логиката на логиците“ (с. 109). Вероятно не тук е мястото за този въпрос, но все пак бих искал да го задам: Можем ли по аналогия с примера с логиката да мислим една практическа математика, различна от математиката на математиците например? Ще има ли тогава „сервитьорска“ аритметика, различна от познатата ни школка аритметика, в която две плюс две често е четири, но би могло да бъде и повече? Накрая, ако признаем основателността на разграничението между тях, ще имаме ли право да недоволстваме, ако дължимото ресто се изчислява по правилата на първата, а не по тези на втората? (Впрочем, тук аналогията е съвсем строга, тъй като според Витгенщайн математиката не е нищо повече от „логическа техника“). По-горе отбелязах, че самата Минева използва тези конструкти и същевременно заема известна критическа дистанция спрямо тях – по повод на Стросън например съвсем справедливо е отбелязано, че „говоренето за два вида логика при Стросън не имплицира съществуването на две фундаментално различаващи се логики, а цели да бъде открояна логиката на обикновения език като важен, но пренебрегван аспект на логиката на езика, който при това е равнопоставен на формалния“ (с. 124); в съзвучие с това, авторката се позовава и на мнението на Бурдийо, че „[н]е трябва да търсим в произведенията на хабитуса повече логика, отколкото там има“ (с. 159). Това, поне на пръв поглед и поне за мен, проблематизира до известна степен въведените по-горе разграничения.

Авторката е посочила пет публикации по темата на дисертацията в български издания. Приложеният автореферат представя подробно нейното съдържание, а приносите са изчерпателно формулирани. Въпреки това бих отбелязал, че споменатата на няколко места в текста далечна цел на изложението – очертаването на теоретична проблематика, която „да доведе до програми за обнова на философията и логиката“ (с. 16, 109, 191), така и не получава достатъчно ясен облик, дори и да отчетем неизбежната схематичност на подобен тип „очертаване“.

В заключение, имайки предвид видимите достойнства на дисертационния труд, препоръчвам на членовете на Научното жури да присъдят на Мартина Минева образователно научната степен „доктор” и сам ще гласувам в подкрепа на подобно решение.

10.05.2015

София

/Р. Люцканов/